ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA
VOL. VI, 2 SECTIO H 1972

Instytut Ekonomii Politycznej i Planowania
Wydział Ekonomiczny UMCS

Józef Marek GRABOWIECKI

Podstawowe kierunki doskonalenia systemu cen w ZSRR, NRD i WRL

Основные направления в совершенствовании системы цен в СССР, ГДР и ВНР

Basic Directions in Improving the System of Prices in the U.S.S.R., German Democratic Republic and Hungary

Istniejący w ZSRR, NRD i WRL do połowy lat sześćdziesiątych system cen wiązał się ściśle ze scentralizowanym systemem planowania i zarządzania. W systemie tym ceny stanowiły przede wszystkim narzędzie agregacji różnorodnych wielkości naturalnych w planowaniu i kontroli wykonania planów.[1] Ponadto spełniały one pewne funkcje w rozrachunku gospodarczym przedsiębiorstw i w podziale dochodu narodowego. Rola cen w dokonywanych wyborach ekonomicznych i w systemie bodźców oddziaływających na produkcję, spożycie, wykorzystanie zasobów, postęp techniczny itp. była wybitnie ograniczona i posiadała marginesowe znaczenie. W stanowieniu cen poszczególnych rodzajów dóbr opierano się na tradycyjnie pojmowanych nakładach (koszty materiałowe, amortyzacja, płace itp.), a nie na efektywnych nakładach pracy społecznie niezbędnej do ich wytworzenia, tzn. na kosztach własnych produkcji obejmujących odpowiednio wycenione koszty użytkowania ograniczonych zasobów środków produkcji, bogactw naturalnych (łącznie z ziemią) i siły roboczej. Jedyną barierą ograniczającą arbitralne kształtowanie cen była konieczność zabezpieczenia adekwatności sumy cen i sumy płac. Ponieważ z założenia ceny we wszystkich tych krajach miały odgrywać rolę bierną, w ich ustalaniu kierowano się zasadą oddzielenia sfery produkcji od sfery realizacji i to zarówno na rynku krajowym, jak też w stosunkach z zagranicą.

---

[1] Por. P. Bożyk: *Ceny wewnętrzne a ceny handlu zagranicznego w procesie integracji krajów RWPG*, „Handel Zagraniczny" 1969, nr 11, s. 386.

Zapoczątkowanie w ZSRR, NRD i WRL w końcu lat sześćdziesiątych jakościowo nowego etapu doskonalenia mechanizmu funkcjonowania gospodarki socjalistycznej, a zwłaszcza oparcie systemu ekonomicznego przedsiębiorstw na zasadzie rozrachunku gospodarczego i zwiększenie na tej podstawie ich samodzielności ekonomicznej, postawiło przed cenami nowe, znacznie trudniejsze zadania. Polegają one przede wszystkim na potrzebie szerszego niż dotychczas wykorzystania cen jako narzędzia rachunku ekonomicznego i jako instrumentu bodźcowego oddziaływania na dostawców oraz na odbiorców (produkcyjnych i konsumpcyjnych).

1. Wspólne i specyficzne właściwości reform cen

Wspólną cechą przeprowadzanych ostatnio w ZSRR, NRD i WRL reform układu (proporcji) cen i zasad ich kształtowania jest ograniczanie, ewentualnie całkowita likwidacja, deficytowości produkcji powstałej przede wszystkim w przemyśle wydobywczym i paliwowym, zmniejszanie nadmiernej rentowności produkcji w przemyśle przetwórczym, a także traktowanie powszechnej reformy cen jako akcji, która nie rozwiązuje problemu, lecz rozpoczyna jedynie proces ich dalszej racjonalizacji i obiektywizacji. Inną wspólną cechą przeprowadzanych reform cen jest zastępowanie powszechnie obowiązującego do niedawna „kosztowego" modelu ceny zbytu, w którym normatyw zysku określano na podstawie kosztów produkcji modelem „kapitałowym", w którym narzut zysku wyznacza się w oparciu o wartość zaangażowanych funduszów produkcyjnych.

Obok cech wspólnych, realizowane obecnie w ZSRR, NRD i WRL reformy cen posiadają szereg właściwości specyficznych. Najistotniejszą z nich jest niewątpliwie to, że w każdym z tych krajów przy ustalaniu cen zbytu wykorzystuje się autonomiczne metody kalkulacji kosztów wytwarzania.

Analizując programy reform nietrudno zauważyć, że jedynie w odniesieniu do kosztów zużycia materiałów, paliw, energii i składek na ubezpieczenie społeczne, zastosowane sposoby określania wielkości i udziału tych pozycji kosztów w cenach są w poszczególnych krajach w zasadzie[2] takie same. W zakresie metod kalkulacji pozostałych skład-

[2] Piszemy w „zasadzie", gdyż np. składki na ubezpieczenia społeczne są w jednych krajach relatywnie wysokie (na Węgrzech stanowią one średnio 17% ogólnego funduszu płac w przemyśle), w innych natomiast są względnie niskie (w ZSRR wynoszą one zaledwie 7%). Por. H. Bartosiak, H. Sopniewska: *Podstawowe zasady kształtowania cen w krajach socjalistycznych*, „Gospodarka Planowa" 1971, nr 11, s. 684.

ników kosztów produkcji występują już jednak między nimi poważne różnice.

Mimo że podatek od wynagrodzeń stanowi we wszystkich objętych analizą krajach element kosztów wytwarzania, to w samym sposobie jego pobierania i wysokości stawek występują pewne różnice. Na Węgrzech stawka podatku od wynagrodzeń jest jednolita dla całego przemysłu i obciąża bezpośrednio koszty własne przedsiębiorstwa w wysokości 8% funduszu płac. W Związku Radzieckim i w NRD podatek ten jest zróżnicowany zależnie od wysokości zarobków i płacą go sami pracownicy.

Poważne różnice występują również w zasadach określania i wysokości stawek odpisów amortyzacyjnych. Jakkolwiek we wszystkich objętych analizą krajach, przy ustalaniu stawek odpisów amortyzacyjnych bierze się pod uwagę zużycie fizyczne i moralne środków trwałych, to na Węgrzech i w NRD stawkę odpisów ustala się na poziomie gwarantującym jedynie odtworzenie majątku trwałego, podczas gdy w Związku Radzieckim uwzględnia się w niej dodatkowo także nakłady na remonty kapitalne.

O ile na Węgrzech oprocentowanie kredytów bankowych, opłaty ubezpieczeniowe, podatki o charakterze lokalnym itp., obciążają koszty własne produkcji, to w ZSRR i w NRD procenty od kredytów bankowych oraz nakłady typu kar, braków i odszkodowań są pokrywane z zysków przedsiębiorstw. We wszystkich objętych analizą krajach podwyższone odsetki od kredytów bankowych obciążają zysk przedsiębiorstwa.

Warto zaznaczyć, że Węgry są — jak dotychczas — jedynym krajem socjalistycznym, w którym oprocentowanie środków trwałych brutto i środków obrotowych obciąża koszty własne. W Związku Radzieckim i w NRD oprocentowanie środków produkcji (także brutto) stanowi element akumulacji finansowej przedsiębiorstwa. Również pod względem przyjętej wysokości rocznej stawki oprocentowania środków produkcji zastosowane w poszczególnych krajach rozwiązania nie są jednakowe. W Związku Radzieckim stosuje się zróżnicowaną stawkę oprocentowania 3% i 6% (w zależności od gałęzi przemysłu), na Węgrzech — jednolitą 5%, w NRD — zróżnicowaną od 1% do 6%. Trzeba stwierdzić, że również zakres podmiotowy pobieranych opłat jest w każdym z tych krajów różny. W ZSRR i w NRD kwoty z tytułu oprocentowania środków produkcji płacą jedynie państwowe przedsiębiorstwa przemysłowe, podczas gdy na Węgrzech poza przemysłem kluczowym obowiązkiem

tym objęto także przemysł terenowy, spółdzielczy oraz inne działy produkcji materialnej (z wyjątkiem rolnictwa).[3]

Niezwykle istotnym składnikiem kosztów wytwarzania są na Węgrzech płatności o charakterze renty różniczkowej. Płatności tego typu występują w WRL w formie tzw. podatku produkcyjnego, pobieranego od przedsiębiorstw eksploatujących korzystnie położone zasoby naturalne lub działających w innych szczególnie sprzyjających warunkach. Celem tego podatku jest zabezpieczenie wszystkim przedsiębiorstwom zbliżonych warunków gospodarowania. Płatności o charakterze renty różniczkowej są wykorzystywane również w radzieckim przemyśle wydobywczym, jednak nie są one zaliczane w tym kraju do kosztów wytwarzania, lecz stanowią element podziału zysku między przedsiębiorstwo i budżet państwa.

Ważnym elementem kosztów wytwarzania w przemyśle wydobywczym są nakłady na prace poszukiwawczo-geologiczne. W NRD nakłady te nie są wliczane do kosztów własnych produkcji, bowiem w całości pokrywa się je ze środków budżetowych. W Związku Radzieckim i na Węgrzech nakłady na te prace są finansowane częściowo z budżetu, częściowo zaś wchodzą w skład kosztów własnych produktów przemysłów wydobywczych. Zakłada się, iż na Węgrzech udział budżetu w finansowaniu nakładów na poszukiwania geologiczne zmniejszy się po 1971 r. z 75% do 50%. W ZSRR już obecnie około 35% całości nakładów na prace poszukiwawczo-geologiczne pokrywa się z odpisów obciążających koszty własne produktów przemysłów wydobywczych, przy czym udział tych odpisów w kosztach własnych gazu wynosi ponad 60%, ropy naftowej — 30%, rud żelaza i metali kolorowych — około 5%.[4]

W kosztach własnych uzysku drewna w leśnictwie występuje we wszystkich krajach nowy element w postaci tzw. opłaty od pnia, ustalanej w wysokości odpowiadającej w przybliżeniu globalnym nakładom państwa na odtworzenie lasów, ich pielęgnację i ochronę. Procentowy udział tej opłaty w koszcie własnym uzysku drewna jest w poszczególnych krajach różny i waha się w granicach od 10% — w ZSRR, do około 25% — w WRL.

Dla zbliżenia cen zbytu do społecznie niezbędnych nakładów pracy oraz wzmocnienia bodźcowego ich oddziaływania na oszczędne i racjonalne wykorzystanie zasobów konieczne jest uwzględnianie w kosztach produkcji opłat za wykorzystanie działek ziemi w działalności przemysłowej. Jak dotychczas, spośród wszystkich objętych analizą krajów tylko na Węgrzech podjęto próbę rozwiązania tego problemu. Charakte-

---

[3] Por. B. Pietrzak: *O różnicach systemów cen w europejskich krajach socjalistycznych*, „Zeszyty Naukowe SGPiS" 1970, Warszawa, nr 74, s. 58.

[4] Bartosiak, Sopniewska: *op. cit.*, s. 685.

ryzuje się ona tym, że do kosztów budowy nowych obiektów przemysłowych włącza się jednorazowo opłatę za zajętą pod budowę działkę ziemi. Jednocześnie za ziemię, wykorzystywaną na cele nierolnicze, przedsiębiorstwa przemysłowe muszą wnosić do budżetu stałą opłatę, której wysokość jest uzależniona od klasy gruntu i położenia zajmowanej działki. Opłata ta jest wkalkulowywana do kosztów własnych produkcji.

Poważną przeszkodą w ujednoliceniu metod kalkulacji cen zbytu jest również istniejący aktualnie w objętych analizą krajach niejednakowy sposób ujmowania w cenie kosztów transportu. Na Węgrzech obowiązują powszechnie ceny *franco* dostawca. Stosowanie tych cen w połączeniu z obowiązującą w reformie węgierskiej zasadą swobody wyboru dostawcy oddziałuje w kierunku obniżenia społecznych kosztów produkcji i wymiany. W NRD stosuje się zarówno ceny *franco* dostawca, jak i ceny *franco* odbiorca. W Związku Radzieckim stosuje się wprawdzie powszechnie ceny *franco* dostawca, jednak — na skutek obciążenia organizacji zaopatrzenia i zbytu kosztami transportu — w praktyce nabywca płaci za towar cenę *franco* odbiorca.

W kalkulacji kosztów na Węgrzech, oprócz omówionych już przez nas składników, uwzględnia się ponadto niektóre inne elementy, stanowiące w pozostałych krajach część składową akumulacji finansowej. Wymienić tu należy chociażby cła, powiększające koszty nabycia towarów pochodzących z krajów kapitalistycznych, a także importowy podatek obrotowy, zwiększający w wyjątkowych przypadkach koszty importu z krajów socjalistycznych.

Przejawem autonomiczności stosowanych aktualnie w ZSRR, NRD i WRL metod kalkulacji cen zbytu jest również to, że średni poziom zawartej w cenach stopy zysku i skala jej zróżnicowania według gałęzi, są w poszczególnych krajach różne. Przypomnijmy, że zawarta w cenie zbytu stopa zysku jest we wszystkich objętych analizą krajach określana w stosunku do wartości funduszów produkcyjnych. Zgodnie z ustaleniami reformy (1967 r.) średnia stopa zysku w przemyśle radzieckim miała wynosić 15%, ale w praktyce wzrosła ona w 1969 r. do 20,5%. Na Węgrzech średnia stopa zysku w przemyśle miała wynosić 6%, lecz w rzeczywistości już w 1968 r. osiągnęła poziom 9,6%.[5] W NRD średnią stopę zysku w przemyśle określono na poziomie 15%.

---

[5] Relatywnie niska średnia stopa zysku w przemyśle węgierskim jest w znacznej mierze skutkiem włączenia w tym kraju do kosztów produkcji wielu elementów, które w innych krajach są częścią składową zysku (np. oprocentowanie środków produkcji, oprocentowanie kredytów, płatności o charakterze renty różniczkowej itp.).

Różny poziom średniej stopy zysku łączy się w tych krajach z niejednakową skalą jej zróżnicowania według gałęzi. W Związku Radzieckim najniższą stopę zysku realizuje się w przemyśle węglowym (8%), a najwyższą — w przemyśle włókienniczym (33%). Na Węgrzech najniższą stopę zysku osiąga się również w przemyśle węglowym (2,2%), najwyższą natomiast — w przemyśle odzieżowym (27%). Według założeń reformy, skala zróżnicowania stopy zysku w przemyśle NRD ma być relatywnie mniejsza: od 6—7% w gałęziach produkujących podstawowe rodzaje surowców do 18—20% w niektórych gałęziach charakteryzujących się niską kapitałochłonnością produkcji.

Mówiąc o sposobie ustalania cen zbytu należy zwrócić uwagę na fakt występowania w Związku Radzieckim i w NRD ceny zbytu przedsiębiorstwa (ceny dla producentów) i ceny zbytu przemysłu (ceny dla odbiorców). W obu tych krajach cena zbytu przemysłu różni się od ceny zbytu przedsiębiorstwa o podatek obrotowy bądź dotacje (w ZSRR dodatkowo również o marże pokrywające koszty i zyski organizacji zaopatrzenia i zbytu). Ponieważ stosowanie odrębnych cen zbytu dla odbiorców i producentów odrywa tych ostatnich od rynku oraz zwiększa trudności administracyjne opanowania wielkiej liczby odrębnych cen, na Węgrzech stosuje się jednolity rodzaj cen zbytu, obowiązujący zarówno producentów, jak i odbiorców.

Omówionym przez nas różnicom w metodach kalkulowania cen zbytu towarzyszą niejednakowe sposoby wzajemnego powiązania tych cen z cenami detalicznymi. W ZSRR i w NRD elementem łączącym ceny detaliczne z cenami zbytu przemysłu są marże handlowe, które w zależności od szczebla obrotu towarowego przyjmują postać ustalanych oddzielnie limitów bądź marży hurtowej, bądź marży detalicznej. Na Węgrzech powiązanie cen detalicznych z cenami zbytu jest realizowane przy pomocy dotacji względnie podatku obrotowego (pobieranego w handlu hurtowym), a także limitu globalnej marży handlowej, w ramach którego zainteresowane szczeble obrotu towarowego decydują samodzielnie o wysokości marży hurtowej i detalicznej.

Wydaje się, iż w interesie stworzenia wyjściowych warunków dla porównywalności kosztów i cen pomiędzy objętymi analizą krajami należy już w najbliższej perspektywie podjąć niezbędne kroki prowadzące do ujednolicenia metod kalkulacji kosztów wytwarzania i stopniowego zbliżenia struktur (elementów składowych) cen wewnętrznych.[6] Od

---

[6] Por. Z. Knyziak: *Ceny w obrotach wzajemnych krajów RWPG a warunki produkcji i wymiany w tych krajach* [w:] *Integracja ekonomiczna krajów socjalistycznych*, KiW, Warszawa 1970, ss. 260—273; Z. Knyziak: *Rola systemu cen handlu zagranicznego i systemu cen wewnętrznych*, „Życie Gospodarcze" 1968, nr 22.

realizacji wymienionych zadań, a także od użycia w porównaniach międzynarodowych jednolitego, realnego kursu walutowego jako instrumentu sprowadzania nakładów i efektów pracy do wspólnego mianownika, zależy w znacznej mierze skuteczność podejmowanych ostatnio wysiłków zmierzających do zintensyfikowania integracji socjalistycznej w sferze gospodarczej.

2. Powiązanie cen wewnętrznych z cenami rynku międzynarodowego

W okresie poprzedzającym ostatnie reformy cen, we wszystkich objętych analizą krajach układ cen wewnętrznych był odizolowany od cen rynku międzynarodowego. Dlatego zarówno w ZSRR, jak w NRD i na Węgrzech wewnętrzne ceny towarów importowanych ustalano w odpowiedniej relacji do cen podobnych wyrobów produkowanych w kraju. Jedynie w odniesieniu do części importu, głównie maszyn i urządzeń oraz niektórych artykułów nie mających swych odpowiedników w produkcji krajowej, ceny wewnętrzne ustalano w oparciu o ceny dewizowe, przeliczane za pomocą odpowiednich mnożników zróżnicowanych według grup towarowych.

Przedsiębiorstwa produkujące wyroby eksportowe otrzymywały ceny obowiązujące aktualnie na rynku wewnętrznym, z uwzględnieniem odpowiedniego ich wzrostu związanego z dodatkowymi nakładami na lepsze wykończenie wyrobów, specjalne opakowanie itd.[7]

Oderwanie cen wewnętrznych od cen rynku międzynarodowego utrudniało prowadzenie rachunku ekonomicznego w dziedzinie międzynarodowego podziału pracy. Jednocześnie mająca miejsce niemal całkowita izolacja wyników finansowych przedsiębiorstw produkujących towary na eksport, bądź też nabywających towary z importu, od cen realizowanych faktycznie w obrotach z zagranicą i od efektów ekonomicznych tych obrotów, zmniejszała możliwość racjonalnego gospodarowania, zwłaszcza w tych krajach, które były silnie powiązane z rynkiem międzynarodowym (NRD i WRL). Nic więc dziwnego, że w dążeniu do podniesienia efektywności gospodarowania, realizowane obecnie w objętych analizą krajach reformy ekonomiczne podejmują także i ten problem.

Najściślejsze powiązanie cen wewnętrznych z cenami rynku międzynarodowego występuje w węgierskim systemie cen.

„W kraju tym ceny zbytu artykułów importowanych są ustalane przez bezpośrednie przeliczenie ceny dewizowej na forinty, przy zastosowaniu odpowied-

---

[7] Por. W. Sztyber: *Teoretyczne podstawy reformy cen zbytu w krajach socjalistycznych*, „Ekonomista" 1969, nr 6, s. 1394.

nich współczynników dewizowych (współczynnik dolarowy wynosi 60 forintów, a rublowy — 40 forintów). Przy imporcie podstawowych surowców i materiałów z różnych kierunków i po różnych cenach dewizowych, cenę krajową ustala się jako średnią ważoną cen zakupu. Tylko w przypadkach przeważającego importu surowców z krajów kapitalistycznych ceny tych wyrobów są podstawą do liczenia cen w walucie krajowej. Podobnie krajowe ceny zbytu artykułów przeznaczonych na eksport ustala się w oparciu o cenę dewizową, przeliczoną na forinty za pomocą odpowiedniego współczynnika. W celu ochrony produkcji krajowej przed konkurencją, stosuje się w szerokim zakresie cła importowe względnie podatek obrotowy, oraz subwencje dla produkcji eksportowej — jeżeli jest ona nieopłacalna, a jednocześnie niezbędna. Aby uniezależnić rynek wewnętrzny od krótkookresowych wahań cen na rynkach kapitalistycznych, utworzono na Węgrzech fundusze rezerwowe; jeden — powstający z różnic cen w eksporcie — ma za zadanie pokrywanie ewentualnych strat wynikających z wahań cen dewizowych artykułów eksportowanych, drugi — fundusz różnic cen w imporcie — ma do spełnienia taką samą funkcję, a dotyczy wahań cen dewizowych artykułów importowanych”.[8]

Brak informacji nie pozwala na równie szczegółowe przedstawienie sposobu realizacji powiązań cen rynku wewnętrznego i międzynarodowego w tzw. nowym modelu ekonomicznym socjalizmu w NRD. Opierając się na wypowiedziach niektórych polskich ekonomistów, zajmujących się tą problematyką[9], można jednak wyrazić pogląd, iż dotychczas — mimo dużej roli handlu zagranicznego w gospodarce NRD — nie zdołano w tym kraju wypracować jakiejś pozytywnej koncepcji ściślejszego powiązania cen wewnętrznych z cenami dewizowymi towarów importowanych i eksportowanych.[10]

Również w Związku Radzieckim przeprowadzana w ostatnich latach reforma gospodarcza nie wniosła żadnych zmian do tradycyjnego systemu, w którym ceny wewnętrzne są odizolowane od cen rynku międzynarodowego. Trzeba jednak stwierdzić, iż w odróżnieniu od NRD, dla Związku Radzieckiego problem ten ma mniejsze znaczenie, bowiem

---

[8] Bartosiak, Sopniewska: *op. cit.*, s. 688.

[9] Por. S. Jakubowicz: *Aktualne problemy polityki cen w NRD*, „Gospodarka Planowa” 1969, nr 10, s. 39; J. Kleer, Z. Szeliga: *Kształt gospodarki*, „Polityka” 1971, nr 4, s. 10.

[10] Pewną rolę odegrało tu niewątpliwie wprowadzenie w NRD (na wzór Związku Radzieckiego) polityki pełnej stabilizacji cen żywności oraz sukcesywnego obniżania cen artykułów przemysłowych w latach 1971—1975. Jest w pełni zrozumiałe, że silniejsze powiązanie cen krajowych z cenami rynku międzynarodowego prowadziłoby w sytuacji zastosowania stałych przeliczników dewizowych do przenoszenia ruchów cen z rynków zagranicznych na rynek wewnętrzny. Wydaje się, iż właśnie świadomość powyższego zagrożenia dla realizacji zamierzonej polityki stabilizacji cen przesądziła o tym, że przeprowadzone w NRD i w ZSRR reformy cen nie przyniosły oczekiwanych zmian w zakresie silniejszego powiązania cen wewnętrznych z cenami rynku międzynarodowego.

funkcje handlu zagranicznego spełnia w tym kraju w znacznej mierze handel międzyrepublikański.

3. Rodzaje cen i uelastycznianie ich układu

W obowiązujących aktualnie w ZSRR, NRD i WRL systemach cen wewnętrznych można wyodrębnić cztery kategorie cen.[11]

1. Ceny stałe — obowiązujące w dłuższym okresie czasu i ustalane w ściśle określonej wysokości przez odpowiednie organy centralne i terenowe. Ceny te ustala się głównie na środki produkcji, posiadające zasadnicze znaczenie w przekształceniach strukturalnych gospodarstwa narodowego, oraz na podstawowe przedmioty spożycia, określające poziom życiowy ludności.

2. Ceny limitowane — mające charakter cen minimalnych, maksymalnych i przedziałowych. Limitowanie cen może dotyczyć nie tylko poziomu cen poszczególnych wyrobów, lecz również ogólnego poziomu cen całej grupy wyrobów, przy dopuszczeniu ich zmian wewnątrz grupy. Podobnie jak ceny stałe, również limity cen są z reguły ustalane przez odpowiednie organy centralne.

3. Ceny umowne — formułowane w drodze bezpośrednich uzgodnień między producentem i odbiorcą. Ceny te muszą uwzględniać obowiązujące zasady kalkulacji kosztów wytwarzania i nie przekraczać ustalonych normatywów rentowności.

4. Ceny wolne — ustalane bezpośrednio przez samych dostawców. Ceny te są kształtowane swobodnie na podstawie zasady równowagi między popytem i podażą, co pozwala na pełniejsze uwzględnianie w cenach wartości użytkowej towarów oraz zmnieniających się warunków ich realizacji.

O zaliczeniu poszczególnych wyrobów do określonej kategorii cen decydują we wszystkich objętych analizą krajach kompetentne organy panstwowe, kierując się przy tym takimi kryteriami, jak: stopień nasycenia rynku danym towarem, rola konkretnego towaru w strukturze zaopatrzenia, stopień zmonopolizowania jego produkcji, możliwość szybkich przestawień asortymentowych, istnienie konkurencji itp.

Posługiwanie się cenami jako parametrami alokacyjnych i bilansowych decyzji gospodarczych wymaga, aby relacje cen odpowiadały zmieniającym się układom przestawień zarówno w produkcji, jak i w popycie. Zrealizowanie tego postulatu wymaga zwiększenia elastyczności cen. Podstawowymi czynnikami umożliwiającymi przejście od cen sztywnych do cen elastycznych, zmieniających się wraz z warunkami pro-

[11] Por. Bartosiak, Sopniewska: *op. cit.*, ss. 689—690.

dukcji i realizacji, są: a) decentralizacja ustalania cen, b) planowanie cen.

Na Węgrzech podstawą procesu uelastycznienia cen jest dążenie do decentralizacji ich tworzenia. Właśnie dlatego w szerokim zakresie wykorzystywane są w tym kraju takie kategorie cen, jak ceny wolne i ceny limitowane (łączące w określonym stopniu elastyczność wolnych cen z centralnym regulowaniem ich poziomu). Względy polityki społecznej, zakładające konieczność utrzymania redystrybucyjnej funkcji cen przesądziły o tym, że zakres uprawnień jednostek gospodarczych do samodzielnego stanowienia cen jest znacznie szerszy w obrocie zaopatrzeniowym między przedsiębiorstwami niż w handlu detalicznym. Zewnętrznym przejawem takiego stanu rzeczy było objęcie w 1968 r. kategorią cen wolnych aż 58% cen zaopatrzeniowych i tylko 17% cen detalicznych. Procentowy udział cen limitowanych (maksymalnych i przedziałowych) wyniósł w tymże roku odpowiednio: 30% i 62%. Godne podkreślenia jest również to, że na Węgrzech nie stosuje się w ogóle cen umownych.

Ponieważ w warunkach zarządzania parametrycznego ceny muszą być nie tylko elastyczne, ale i niezależne od producentów, szczególnie wiele uwagi poświęca się na Węgrzech wykształceniu mechanizmu autentycznej konkurencji, która w zastępstwie limitów i dyrektyw może stworzyć twarde, obiektywne warunki funkcjonowania przedsiębiorstw, chroniące cały system przed monopolistyczną degeneracją. Dlatego stopniowemu przekazywaniu przedsiębiorstwom gestii w dziedzinie stanowienia cen towarzyszy na Węgrzech realizacja takich przedsięwzięć ułatwiających konkurencję, jak: rozbijanie ekonomicznie nieuzasadnionych, administracyjnych monopoli (głównie w przemyśle spożywczym), import konkurencyjny oraz odbudowa zakładów małych, dobrze wyposażonych w środki pracy.

W NRD znajdują zastosowanie takie kategorie cen, jak: ceny stałe, ceny limitowane (maksymalne) i — w niewielkim zakresie — ceny umowne. Aczkolwiek również w tym kraju eksponuje się tezę o konieczności elastycznego dostosowywania cen do zmiennych warunków produkcji i realizacji, to jednak w jej urzeczywistnianiu nie pozostawia się jakiegokolwiek miejsca na spontaniczność rynkową i ceny wolne. Odrzucając zdecydowanie możliwość przekazania przedsiębiorstwom uprawnień do samodzielnego stanowienia cen w oparciu o zasadę popytowo-podażową, dąży się w NRD do koncentracji i specjalizacji (a więc monopolizacji) produkcji nawet w tych branżach, w których obecnie istnieją jeszcze lub mogą istnieć warunki konkurencji.

Zgodność relacji cen ze zmieniającymi się układami przestawień

w produkcji i w popycie próbuje się w NRD zabezpieczyć poprzez: a) planowanie cen wyrobów określających strukturę produkcji lub strukturę kosztów i cen, b) stopniowo wprowadzany od 1 I 1969 r. mechanizm ujawniania i likwidowania nadmiernej rentowności pozostałych wyrobów przemysłowych.

W planowaniu cen wyrobów strukturalnych, podstawowych materiałów (paliw, energii itp.), głównych przedmiotów spożycia, czynszów towarów i usług o zasadniczym znaczeniu dla ludności, obowiązuje zasada bezpośredniego ustalania wskaźników cen obowiązujących w dłuższych okresach czasu.[12] Plany cen (roczne i pięcioletnie) opierają się na danych zawartych w prognozach cen (opracowywanych na 10—15 lat), a także na danych charakteryzujących przewidywane kształtowanie się kosztów wytwarzania oraz dolnej i górnej granicy stopy zysku.

Zmiany cen wszystkich innych wyrobów i ich grup, które w praktyce nie podlegają planowaniu wieloletniemu, następują w ramach wspomnianego już przez nas mechanizmu ujawniania i likwidowania nadmiernej zyskowności. Polega ona na tym, że władze centralne ustalają obowiązującą w danym okresie górną i dolną granicę stopy zysku, natomiast zjednoczenia i kombinaty, kształtując samodzielnie ceny wyrobów nie podlegających planowaniu wieloletniemu, starają się tych granic nie przekroczyć. Ustalenie przez jednostkę gospodarczą ceny przekraczającej górną granicę zyskowości powoduje jej obniżenie do granicy dolnej. Godzi się nadmienić, iż dotychczasowa praktyka nie potwierdziła skuteczności tego mechanizmu w zakresie uelastycznienia układu cen. Dostarczyła ona natomiast wielu dowodów na to, że przy pewnym progu rentowności — wobec groźby obniżenia ceny — mechanizm ten staje się wyjątkowo skutecznym antybodźcem obniżki kosztów wytwarzania.

Spośród wszystkich objętych analizą krajów najwyższym stopniem usztywnienia mechanizmu stanowienia cen charakteryzuje się Związek Radziecki. W kraju tym przeważająca część obrotów zaopatrzeniowych i detalicznych jest dokonywana po cenach stałych, wyznaczanych przez kompetentne organy państwowe. Jedynie na niewielką część wyrobów o małym znaczeniu w strukturze zaopatrzenia ludności ustala się w ZSRR ceny limitowane. Rola pozostałych kategorii cen jest praktycznie rzecz biorąc marginesowa, bowiem ceny umowne obejmują jedynie wyroby unikalne, prototypowe, wytwarzane na zamówienia indywidualne, natomiast ceny wolne stosuje się tylko w obrotach artykułami rolnymi na targowiskach.

---

[12] Por. J a k u b o w i c z: *op. cit.*, s. 37.

Ostatnio wiele uwagi poświęca się w Związku Radzieckim sprawie uelastycznienia cen zbytu poprzez wprowadzenie planowania zmian cen. Opierając się na założeniu, że ewolucja warunków produkcji i realizacji w poszczególnych dziedzinach powinna pociągać za sobą zmiany cen w miarę ich dezaktualizacji, a nie, jak dotychczas, dopiero wtedy, gdy cały układ cen stanie się przestarzały, w planach cen próbuje się ustalać indeksy zmian cen na poszczególne lata pięciolatki według gałęzi oraz podstawowych grup i rodzajów wyrobów. W pracy tej wykorzystuje się bilans przepływów międzygałęziowych oraz wieloproduktowy model naturalno-wartościowy.

Godzi się nadmienić, iż również na Węgrzech pięcioletnie plany cen stanowią integralną część planów gospodarczych. Jednak, w przeciwieństwie do NRD i ZSRR, w planach tych centralne miejsce zajmuje nie tyle ustalanie poziomów cen konkretnych wyrobów i ich grup, co przede wszystkim określanie kierunków polityki cen, obejmujących zmiany w mechanizmie ustalania cen, zmiany w zakresie wykorzystania poszczególnych kategorii cen, a także zmiany ważniejszych relacji cen oraz tempo tych zmian.

РЕЗЮМЕ

Реформы цен играют огромную роль в процессе совершенствования механизма функционирования социалистического хозяйства. Настоящая статья посвящена анализу основных направлений в реформе цен, осуществленных во второй половине 60-х годов в СССР, ГДР и ВНР.

Анализ направлений в усовершенстовании системы цен представлен на фоне основных, широко обсуждаемых и в Польше, теоретических вопросов, таких как влияние автономных методов калькуляции издержек производства и неодинаковых структур (составных элементов) внутренних цен на расширение специализации и кооперации производства в рамках СЭВ; формы связи внутренних цен с ценами на международном рынке; способы регулирования эластичности системы цен (децентрализация компетенций в области цен и планирование изменения цен).

Все вышеуказанные вопросы рассматриваются автором проблемно, в сравнении, относительно всех анализируемых стран, что позволяет читателю получить углубленные взгляды на размах, а вместе с тем на различные масштабы модернизации системы цен в СССР, ГДР и ВНР.

SUMMARY

Price reforms play a significant role in the process of improving the mechanism of social economy. This article is devoted to the analysis of the basic directions in price reforms, carried out during the second half of the sixties in the U.S.S.R., German Democratic Republic and Hungary.

The analysis of directions in improving the price system was presented in the article against a background of such basic, discussed also in Poland, theoretical problems as: the influence of autonomus methods of calculating production costs and different structures (component elements) of internal prices on the extention of specialization and cooperation of production within the Council for Mutual Economic Aid; the forms of linking internal prices with the international market prices; ways of elasticating the scheme of prices (decentralization of competence in determining prices and planning price changes).

The whole of above problem is presented comparatively, with reference to all the countries covered by the analysis, which allows the reader to deepen his knowledge on the impetus and different scale of modernisation of the system of prices in the U.S.S.R., German Democratic Republic and Hungary.